

Oddział w Kutnie

Archiwum Państwowe w Płocku Oddział w Kutnie

ul. Zamkowa 4a
99-300 Kutno
tel. 24-253-39-81
fax. 24-721-29-27
kutno@plock.ap.gov.pl

Historia

Dnia 11 października 1993 roku miała miejsce znacząca dla miasta uroczystość otwarcia Archiwum Państwowego miasta stołecznego Warszawy Oddział w Kutnie.

Różne były losy archiwaliów kutnowskich, które trafiły do archiwów w Łodzi i Łęczycy, a w latach 70. zostały przewiezione do Łowicza, gdzie pozostawały do września 1993 roku. Tak więc od 1952 r., region kutnowski nie posiadał własnego archiwum, co powodowało rozproszenie zasobu i wynikające z tego trudności w korzystaniu z niego. Sytuacja ta rzutuje na dzisiejszą strukturę zasobu, w której brak np. akt metrykalnych pozostających nadal w Archiwum Państwowym w Łodzi.

Ze strony NDAP opiekę nad tworzeniem archiwum sprawował Naczelnik Wydziału Administracyjno-Gospodarczego mgr Marek Borowski. Jeszcze w 1991 roku przystąpiono do pierwszych wizji lokalnych i konkretnych rozmów. Żłobek miejski okazał się niezbyt fortunnym miejscem na lokalizację archiwum ze względu na małą wytrzymałość stropów i co ważniejsze - dobro dzieci, które straciłyby w ten sposób ładne locum. Z tego powodu przystąpiono do poszukiwań innego obiektu. Ostatecznie zdecydowano się na budynek po spółdzielni produkcyjnej "Urania" mieszczący się przy ul. Zamkowej 4. O jego wyborze zdecydowała dogodna lokalizacja prawie w centrum miasta, znaczna powierzchnia - 579 m² i możliwości przystosowania go do potrzeb archiwum. Konieczny był jednak kapitalny remont budynku, polegający m.in.: na: wzmocnieniu stropów, wymianie całej instalacji elektrycznej i grzewczej, wymianie okien i inne. Zarząd Miasta Kutna zdecydował, że koszty remontu zostaną pokryte przez kasę miejską. Był to konieczny krok do prowadzenia dalszych prac, kwestia sfinansowania przedsięwzięcia mogła zniweczyć wszystkie wcześniejsze działania. Umową z dnia 14.09.1992 roku władze miasta przekazały dla potrzeb organizującego się archiwum w nieodpłatne użyczenie budynek przy ul. Zamkowej 4.

W efekcie tych działań Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, prof. Jerzy Skowronek zarządzeniem z dnia 31.03.1993 roku powołał do życia Archiwum Państwowe m.st. Warszawy Oddział w Kutnie. Jednostka w tej strukturze pozostawała do 1994, kiedy to po utworzeniu Archiwum Państwowego w Płocku stała się jego oddziałem. Kierownikiem oddziału od 1993 roku jest Jolanta Leśniewska. Zasób archiwum na początku jego działalności tworzyły akta przejęte w 1993 r z AP m.st. Warszawy Oddział w Łowiczu. Zasób obejmował 117 zespołów archiwalnych o rozmiarach 192 mb. 12 890 j.a. z lat 1795-1973.

Zasób

Zasięg terytorialny działania archiwum obejmuje granice obecnego powiatu kutnowskiego oraz gminę Kiernożia z terenu powiatu łowickiego. Nieco odmiennie wygląda zasięg terytorialny posiadanego zasobu, ponieważ obejmuje on teren byłego powiatu kutnowskiego w granicach sprzed 1975 roku, czyli wraz odłączoną gminą Chodów (obecnie powiat turecki), oraz część powiatu łęczyckiego. W zbiorach kutnowskich znajdują się prawie wyłącznie aktowe materiały archiwalne urzędów, przedsiębiorstw, cechów rzemieślniczych, placówek oświatowych i społecznych od 1795 aż do 1998 roku. Zgromadzone archiwalia pozwalają poznać życie miasta i całego regionu, wejrzeć w różne aspekty życia społecznego i gospodarczego, w różnych epokach historycznych i ustrojowych. Mogą one również być ciekawym źródłem do badań nad historią gospodarczą i społeczną w skali ogólnopolskiej jako potwierdzenie charakterystycznych zjawisk zachodzących w tej części ziem polskich.

Na obecny zasób archiwum składają się akta, których zasadniczą część, tj. 117 zespołów przejęto w 1993 roku z Archiwum Państwowego m. st. Warszawy Oddział w Łowiczu .

Do wiodącej grupy akt należą akta miast i cechów. Wśród nich wyróżnia się zespół Akt miasta Kutna z lat 1795 - 1950 i miasta Żychlina 1809 - 1947. Zgromadzone archiwalia obrazują życie średniej wielkości miasteczek zachodniej części Mazowsza zamieszkiwanych w dużej części przez ludność pochodzenia żydowskiego. Akta miasta Kutna, najstarszy obok akt hipoteki kutnowskiej zespół sięgający roku 1795, zachowuje swoją ciągłość do 1950 roku - zajmuje tu miejsce kluczowe. Najstarsze akta w zespole odnoszą się do panowania pruskiego. Wśród nich zachowały się edykty królów pruskich, korespondencja burmistrza miasta oraz akta miejscowych urzędów - Servis Amtu i Urzędu Konsumpcyjnego. Znajdziemy tu kwestie dotyczące urzędzenia i rejestracji Żydów kutnowskich, zawierania przez nich małżeństw, wykazy ludności należącej do kahału kutnowskiego i pozwolenia na prowadzenie handlu. Wiele jest tu także informacji o podatkach, różnych obciążeniach na rzecz dziedzica miasta, które mogą służyć do ustalenia struktury wykonywanych profesji i zasobności rodzin kutnowskich.

Podobny charakter mają akta miejskie z krótkiego okresu Księstwa Warszawskiego. Otwiera je tekst przysięgi mieszkańców Kutna na wierność Fryderykowi Augustowi z 1807 roku. Zasadnicze znaczenie dla poznania charakteru miasta w tym okresie ma niewielki objętościowo dokument "Tabela wszystkich mieszkańców miasta podzielonych na pięć klas", w którym ukazana została cała struktura narodowościowa, zawodowa i majątkowa tutejszej społeczności. Równie interesujące są spisy mieszkańców Kutna - Polaków należących do Gwardii Narodowej, z uwzględnieniem danych o pochodzeniu społecznym oraz tzw. "sposobie na życie".

Największą grupę materiału aktowego w tym zespole stanowią akta obrazujące 100-letnie panowanie carskie na tym terenie. Wśród nich jako wiodące wymienić można: opis topograficzno-statystyczny miasta z 1820 r., dwie księgi ludności stałej z połowy XIX wieku, akta dotyczące przywilejów miejskich, czy tak niebezpiecznych w tamtych czasach "pogorzeli", a także akta w sprawie remontu i przebudowy kościoła parafialnego św. Wawrzyńca, opisujące wygląd nieistniejącej już świątyni. Swoje odzwierciedlenie znajdują również kwestie funkcjonowania instytucji samorządowych, takich jak zgromadzenia gminne dla powiatów orłowskiego i gostyńskiego odbywających się w kościele parafialnym w Kutnie. Bogato reprezentowane są także akta dotyczące spraw gospodarczych i finansowych miasta.

Interesująco przedstawia się także okres okupacji niemieckiej 1915 - 1918, z którego zachowały się pierwsze protokoły władz miejskich. Księgi posiedzeń rady i zarządu miasta zachowały się także z okresu 1918-1939 i z lat 1945-1950.

Najskromniej ilościowo przedstawiają się zespoły z okresu zaborów. Wymienić tu można tylko dwa zespoły Kutnowski Zarząd Powiatowy 1869-1917 i Kutnowska Powiatowa Komisja ds. Wyborów do Dumy Państwowej 1905-1912. W pierwszym z nich znajdziemy interesujące opisy statystyczne zakładów działających w powiecie, głównie odnoszące się do cukrowni, a także obwieszczenia i rozkazy związane z wybuchem wojny światowej w 1914 roku.

W pełniejszym kształcie przetrwały akta administracji ogólnej z okresu II Rzeczypospolitej w zespole akta Starostwo Powiatowe w Kutnie 1918-1939. Blisko 1/3 spośród 456 jednostek archiwalnych stanowi niezwykle interesujące podania o dowody osobiste i paszporty z załączonymi do nich fotografiami. Dzięki tym dokumentom zachowała się wyjątkowa kolekcja fotografii - również rodzinnej - znacznej części dorosłych mieszkańców powiatu kutnowskiego. Duże znaczenie dla poznania sytuacji społeczno-politycznej w tym okresie mają sprawozdania sporządzone przez starostę powiatowego do Urzędu Wojewódzkiego w Warszawie, a także rejestry związków i stowarzyszeń działających w powiecie, czy akta z wyborów do Sejmu i Senatu. Organizowanie się władz i życia w pierwszych latach niepodległości oddają "Wiadomości Urzędowe dla Powiatu Kutnowskiego i Gostyńskiego" z lat 1918-1920.

Okres okupacji hitlerowskiej reprezentują tylko dwa zespoły Urzędu Komisarza w Strzelcach i Krzyżanówku z lat 1940-1944. Są to jedyne, tak liczne akta okupacyjnej administracji niemieckiej. Pozwalają prześledzić częściowo politykę okupanta w stosunku do ludności polskiej wyrażającej się głównie w masowych wysiedleniach.

Bogato reprezentowany jest okres Polski Ludowej. Są to zespoły akt zarówno szczebla powiatowego, jak też miejskiego, gminnego i gromadzkiego. Akta Powiatowej Rady Narodowej, Starostwa Powiatowego oraz Wydziału Powiatowego z lat 1945-50 dostarczają ciekawego materiału badawczego związanego z charakterystycznymi zjawiskami tego okresu, takimi jak wprowadzanie nowego ustroju politycznego, odbudowa zniszczeń wojennych, sprawy osądzania ludności niemieckiej, ruchy migracyjne i inne. Najpełniej funkcjonowanie państwa socjalistycznego do 1975 roku obrazują akta Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kutnie 1950-1975 (najliczniejszy zespół liczący ponad 3 tys. jednostek), także akta prezydiów miejskich rad narodowych w Kutnie, Krośniewicach i Żychlinie z lat 1950 -1973 oraz licznych gromadzkich rad narodowych wprowadzonych po likwidacji gmin w 1954 roku. Stosunkowo

nieodległą przeszłość obejmującą działanie administracji ogólnej z lat 1973-1990 obrazują akta rad narodowych i urzędów miast i gmin z powiatu kutnowskiego oraz akta, nie tak dawno zlikwidowanych na skutek wprowadzenia samorządu powiatowego, Urzędu Rejonowego w Kutnie z lat 1990-1998. Swoje odzwierciedlenie w aktach posiadają również wybory do organów ustawodawczych w warunkach państwa socjalistycznego 1954-72, a także pierwszy sprawdzian "demokracji" w nowych warunkach jakim było referendum ludowe w 1946 roku.

Znaczącą pozycję w zbiorach archiwum zajmują akta gmin z powiatu kutnowskiego sięgające 1810 roku, czyli początków samorządów gminnych. Zespoły akt gminnych zachowują swoją ciągłość przez wszystkie okresy historyczne aż do 1954 roku. Wśród tych zespołów wyróżnia się zespół akt gminy Żychlin z lat 1837-1915, który stanowi najpełniejsze odzwierciedlenie działania samorządu wiejskiego pod zaborem rosyjskim. Całokształt życia gospodarczego, społecznego i sytuację demograficzną oddają sprawozdania statystyczne z lat 80-tych i 90-tych XIX wieku. Licznie reprezentowane są też księgi ludności stałej poszczególnych wsi i samej osady Żychlin, dokumenty ubezpieczeń zabudowań fabrycznych, dworskich i wiejskich pozwalają dokładnie odtworzyć stan i urzędzeń będących na wyposażeniu Cukrowni Dobrzelin, powstałej w 1849 roku. Dużą wartość przedstawiają także nie spotykane w innych zespołach akt gminnych protokoły zebrań wiejskich już od 1868 roku. Większość akt gminnych dotyczy jednak okresu funkcjonowania Gminnych Rad Narodowych 1945-1954. Pokazują procesy przemian ustrojowych i gospodarczych, stosunków własnościowych w pierwszych latach działania nowego systemu politycznego.

Kutnowskie archiwum posiada w swoich zasobach także akta administracji specjalnej, ale już nie tak bogato reprezentowane jak akta administracji ogólnej. Ciekawsze z nich to Urząd Poborowy w Kutnie z lat 1873-1914, Kutnowski Powiatowy Urząd do Spraw Powinności Wojskowej z lat 1910-1917, Urząd Ziemi w Kutnie z lat 1919-1933 i Powiatowy Urząd Ziemi z 1945 roku.

Liczną i cenną grupę akt stanowią akta sądowe obejmujące zarówno akta hipoteczne od 1795 roku i notarialne z lat 1809-1950 notariuszy z Kutna i Żychlina, jak również akta sądów z XIX i XX wieku. W aktach hipoteki kutnowskiej, w których znajdziemy oprócz istotnych kwestii ukazujących stosunki własnościowe na przestrzeni dwóch stuleci, zachowały się niezwykle cenne odciski pieczęci miejskiej z przełomu XVIII i XIX wieku przedstawiające postać patrona miasta św. Wawrzyńca. Podobny charakter i znaczenie posiadają akta notarialne. Mają one duże znaczenie dla badań naukowych, ale jednocześnie są niezwykle ważne dla regulacji spraw majątkowych i kwestii ustalenia praw własnościowych. Interesująco przedstawia się również zawartość akt sądowych, szczególnie Sądu Obwodowego w Kutnie z lat 1940-1944 oraz Sądu Grodzkiego w Kutnie z lat 1945-1950. W aktach sądu grodzkiego oprócz typowych spraw toczących się przed sądami tej instancji znajdują się sprawy osób zamordowanych w okresie okupacji niemieckiej, dla których nie sporządzono aktu zgonu, w tym dla osób zmarłych w getcie, robotach przymusowych, skazanych za działalność konspiracyjną, a także zamordowanych na Wschodzie. Zaś akta Sądu Obwodowego w Kutnie są największym zespołem akt okupacyjnych ukazujących represyjny i wyjątkowy charakter sądownictwa niemieckiego na terenach przyłączonych do III Rzeszy.

Znaczącą grupę akt stanowią zespoły akt przedsiębiorstw i instytucji finansowych. Na szczególną uwagę zasługują akta najstarszych na tym terenie przedsiębiorstw wyznaczających rozwój gospodarczy regionu kutnowskiego, przede wszystkim akta Cukrowni w Dobrzelinie z lat 1883-1950 i Ostrowach 1892-1950, Państwowej Stacji Doświadczalno-Rolniczej z lat 1910-1950 oraz Fabryki Maszyn Rolniczych "Kraj" z lat 1910-1992. Inne akta z tej grupy obejmujące okres już powojenny to - spośród najważniejszych - zespoły akt Państwowych Zakładów Farmaceutycznych "Polfa" w Kutnie z lat 1946-1994, Zakładów Metalurgicznych w Kutnie z lat 1972-1994, Zakładów Zbożowo - Młynarskich z lat 1946 - 1996, Kutnowskiej Hodowli Buraka Cukrowego z lat 1945-1977 oraz kilka zespołów akt spółdzielczych z lat 1933-1956. Instytucje finansowe reprezentują akta banków takich jak Bank Rolny w Kutnie i Łęczycy z lat 1945-1955, Bank Gospodarki Żywnościowej w Kutnie z lat 1976-1983, Narodowego Banku Polskiego z lat 1963-1972, Powszechnego Banku Gospodarczego z lat 1989-1998, Powszechna Kasa Oszczędności z lat 1953-1971 oraz gminne i komunalne kasy oszczędnościowe z lat 1899-1946.

W naszych zbiorach znajdują się także akta szkół z terenu powiatu kutnowskiego zarówno szczebla elementarnego, szkół powszechnych, średnich, ogólnokształcących oraz uniwersytetów ludowych. Obejmują one okres od 1872 do 1973 roku.

Akta organizacji i zrzeszeń reprezentują niewielkie zespoły Towarzystwa Popierania i Budowy Szkół Publicznych w powiecie kutnowskim z lat 1935-1937 oraz akta powiatowego i miejskich komitetów Frontu Jedności Narodu z lat

1958-1973.

W niewielkim niestety zakresie w tutejszym archiwum występują akta metrykalne i stanu cywilnego, których z tego terenu należy poszukiwać w Archiwum Państwowym w Łodzi. Wśród materiałów archiwalnych nieaktowych do cenniejszych naszych zbiorów należy zbiór plakatów i druków ulotnych z lat 1909-1942, zbiór materiałów regionalnych (głównie fotografie) z lat 1940-1956 oraz zbiór kartograficzny planów i map z powiatów kutnowskiego, łęczyckiego i gostynińskiego z lat 1882-1950.

Zainteresowanych szczegółowym wykazem zespołów znajdujących się w zasobie AP Płock Oddział Kutno odsyłamy do ogólnopolskiej internetowej bazy danych Sezam.

<http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/index.php>